

Cultuurhistorie in Buitengebied
Bunschoten

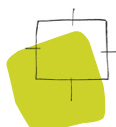

BügelHajema

Plek voor ideeën

Cultuurhistorie in Buitengebied Bunschoten

18 januari 2016
Projectnummer 028.00.06.00.00.08

Ideeën voor een plek

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Aanleiding	5
1.2	De begrenzing van het plangebied	6
1.3	Indeling onderzoek en wijze van werken	7
1.4	Status onderzoek	7
2	Methodiek	9
2.1	Achtergrond	9
2.2	Waardering van landschap	9
2.3	Waardering van bebouwing	9
3	Bronnen en ontstaansgeschiedenis	11
3.1	Bronnen	11
3.2	Ontstaansgeschiedenis	11
4	Cultuurhistorische waarden op structuurniveau	23
4.1	Landschap	23
4.2	Kenmerkende structuren en landschappelijke elementen	29
4.3	Samenvattend kaartbeeld	33
5	Cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken	35
5.1	Inleiding	35
5.2	Civieltechnische werken	35
5.3	Boerderijen en hooibergen	37
5.4	Overige	38

Bijlagen

Inleiding

1.1

Aanleiding

De gemeente Bunschoten herzielt het geldende bestemmingsplan voor het buitengebied inclusief herzieningen en wijzigingen tot één actueel en digitaal Bestemmingsplan Buitengebied voor de gemeente. Het geldende bestemmingsplan is 31 mei 2007 vastgesteld en dient uiterlijk 30 mei 2017 geactualiseerd te zijn om te voldoen aan de eisen van de Wet ruimtelijke ordening (Wro).

Het bestemmingsplan dient aandacht te besteden aan diverse ruimtelijke, functionele en milieukundige aspecten. Eén van de aandachtsvelden betreft de cultuurhistorie. Sinds 1 januari 2012 op grond van artikel 3.1.6, tweede lid, onderdeel a van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) moeten alle cultuurhistorische waarden uitdrukkelijk worden meegewogen bij het vaststellen van bestemmingsplannen. Dat betekent dat gemeenten de in het plangebied aanwezige cultuurhistorische waarden moeten inventariseren en analyseren op de consequenties voor het bestemmingsplan. De gemeente is daarmee dus verplicht om ook de facetten historische (stede)bouwkunde en historische geografie mee te nemen in de belangenafweging. Hierbij gaat het om zowel beschermde als niet formeel beschermde objecten en structuren.

Voor de archeologie is voldoende onderzoek gedaan en is helder hoe de gemeente daarmee om wenst te gaan (zie: 'Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart', gemeente Bunschoten, 2010 en opgesteld door Centrum voor Archeologie Amersfoort). Ten aanzien van de overige cultuurhistorische aspecten is voorliggend onderzoek opgesteld. In dit onderzoek wordt enerzijds gebruik gemaakt van bestaande bronnen maar daarnaast is aanvullend onderzoek gedaan om de bestaande bronnen te toetsen en waar nodig aan te vullen. Onderdeel van dit aanvullende onderzoek betreft een kaart- en veldanalyse voor het plangebied.

Doelstelling

Het onderzoek wil zicht geven op de aanwezige cultuurhistorische kenmerken en waarden van het landschap en de daaraan verbonden inrichting en de bebouwing.

De kenmerken en waarden staan afgebeeld op een cultuurhistorische waardenkaart. Deze kaart zal alle relevante cultuurhistorische structuren, elementen en objecten in beeld brengen. In de voorliggende toelichting wordt ingegaan op deze zaken.

Voorafgaand aan de feitelijke analyse van deze aspecten is het noodzakelijk om de ontstaansgeschiedenis van het landschap en de bewoningsgeschiedenis te schetsen. Dat biedt immers de achtergrond voor het kunnen aanwijzen van kenmerken en waarden.

1.2

De begrenzing van het plangebied

Het plangebied heeft betrekking op het buitengebied van de gemeente, zie onderstaande afbeelding. Uitzondering hierop vormt het randmeer (Eemmeer) en het gebied rondom jachthaven Nieuwboer en het bungalowpark Eemmeer. Deze gebieden zijn opgenomen in het bestemmingsplan Randmeer.

Globale begrenzing bestemmingsplan Buitengebied

1.3

Indeling onderzoek en wijze van werken

Het voorliggende onderzoek is als volgt opgebouwd:

Hoofdstuk 2. De methodiek

Hoofdstuk 3. Bronnen en ontstaansgeschiedenis

Hoofdstuk 4. Cultuurhistorische waarden op structuurniveau

Hoofdstuk 5. Cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken

Hoofdstuk 6. Conclusies en aanbevelingen.

Het onderzoek is voorbereid in samenwerking met de gemeentelijke begeleidingsgroep bestaande uit de heer J.E.P.M. Reijnen en de heer V. de Kieviet.

1.4

Status onderzoek

De grondslag voor dit deelonderzoek ligt ook in het gemeentelijk beleid zoals verwoord in de Visie 2025. Daarin staat de uitspraak “er naar streven om de kernkwaliteiten van het buitengebied te behouden”. Verder is de gemeentelijke Nota Erfgoedbeleid (2008) van belang waarin de volgende doelstelling is opgenomen: 'Het erfgoedbeleid is gericht op een lange termijn visie en op een integraal beleid om historisch waardevolle zaken te behouden (door rekening te houden met ontwikkelingen) voor volgende generaties om daarmee de identiteit en het historisch besef van de samenleving te versterken.'

Het voorliggend onderzoek vormt een bouwsteen voor het bestemmingsplan buitengebied. Voor de resultaten zoals in hoofdstuk 6 opgenomen, zal het bestemmingsplan een passende regeling opnemen die gericht is op instandhouding én ontwikkeling.

Methodiek

2

2.1

Achtergrond

Het onderzoek dient om relevante cultuurhistorische waarden te duiden waarmee bij de opstelling van het bestemmingsplan buitengebied rekening kan worden gehouden.

Het begint met de bestudering van bronnen om de ontstaansgeschiedenis te kunnen duiden. Deze input vormt de basis van waaruit de inrichting en bebouwing van het buitengebied kan worden begrepen. Zo ontstaat grip op de kenmerkende zaken.

2.2

Waardering van landschap

Voor met name het landschap, de structuren en landschappelijke inrichtingselementen is gekeken of de kenmerken nog voldoende herkenbaar en gaaf zijn. Dat is gedaan door de kenmerken zoals die uit de ontstaansgeschiedenis afleidbaar zijn, te toetsen aan de huidige situatie. Zaken die verdwenen of ernstig verstoord zijn, worden eventueel benoemd maar worden niet opgenomen op de cultuurhistorische waardenkaart. Het gaat om de nog aanwezige waarden.

2.3

Waardering van bebouwing

Voor de bebouwing is een verfijning gemaakt om een gemotiveerde oordeel te kunnen vellen over de cultuurhistorische kwaliteit. Deze is gebaseerd op:

- cultuurhistorische aspecten, zoals ontstaansgeschiedenis en lokaal belang;
- stedenbouwkundige aspecten, zoals ligging en ensemble;
- architectonische aspecten, zoals bouwstijl, zeldzaamheid en herkenbaarheid;
- technische staat, zoals gaafheid en kwaliteit.

Cultuurhistorische aspecten

Met cultuurhistorische waarde wordt aangegeven in hoeverre het gebouw en/of de functie als kenmerkend voor de ontwikkeling van de streek mag worden beschouwd. Dit aspect geeft tevens een indicatie van de historische waarde van het object.

Stedenbouwkundige aspecten

Met stedenbouwkundige waarde wordt aangegeven in hoeverre het bouwwerk bepalend is voor de ruimtelijke karakteristiek van de plek en/of de streek. Zodra bouwwerken een opvallende ligging (bij voorbeeld hoekpanden) en/of met bijzondere verschijningsvorm (onder meer als gevolg van de functie) hebben, kunnen deze waarden meer aanwezig zijn. Indien sprake is van nadrukkelijke onderlinge samenhang dan scoort het ook op dit punt.

Architectonische aspecten

Met architectonische waarde wordt een duiding gegeven van de kwaliteit van het object zelf. Het gaat hierbij om de mate waarin het gebouw bepaalde historische stijlkenmerken toont.

Technische staat in de zin van gaafheid en kwaliteit

Het gaat hierbij om de beoordeling van het exterieur. Gekeken wordt naar de kwaliteit van de oorspronkelijke hoofdvorm en gevels (voor zover waarneembaar). Indien er veelvuldige verbouwingen hebben plaatsgevonden of er sprake is van een sterk verwaarloosde situatie zal hier een geringe score op gegeven worden.

Op elk van de vier thema's wordt bij dit onderzoek een score bepaald:

- 1 = redelijk waardevol;
- 2 = waardevol;
- 3 = zeer waardevol.

De bebouwing die naar aanleiding van het onderzoek voldoende gescoord heeft, zal worden voorzien van een aanduiding beeldbepalend of beeldondersteunend. De waarderingen zijn vertaald naar een conclusie waarbij onderscheid is gemaakt tussen:

1. **Beeldbepalende bebouwing.** Voor deze bebouwing geldt dat ze zowel architectonisch als stedenbouwkundig maximaal scoren. Op de overige onderdelen moeten tenminste 2 punten gescoord worden.
2. **Beeldondersteunde bebouwing.** Hiervoor geldt dat er maximaal gescoord moet worden op stedenbouwkundige aspecten. Op de overige onderdelen moeten tenminste 2 punten gescoord worden.

Bij dit onderzoek zijn de door de gemeente opgestelde adreslijsten voor waardevolle panden betrokken. De gemeente hanteert een zogenaamde A-, B- en C-lijst. Voor wat betreft de A-lijst gaat het om objecten die historisch dominant zijn en daarom de status gemeentelijk monument hebben verkregen (of verdienen). In principe zijn deze objecten sowieso beeldbepalend. De B- en C-lijst zijn met name onderzocht op cultuurhistorische kwaliteit.

Mede op basis van deze input is een indeling gemaakt naar beeldbepalend of beeldondersteunend object. Het gaat daarbij om beknopte motivaties en niet om uitgebreide redengevende omschrijvingen zoals bij monumentaanwijzingen.

Bronnen 3 ontstaansgeschiedenis

3.1

Bronnen

Over de ontstaansgeschiedenis van het gemeentelijk grondgebied is veel geschreven. Diverse geschiedkundige beschrijvingen, beleidsrapportages en diverse inventarisaties zijn beschikbaar. Niet alle rapporten zijn even actueel, volledig en/of betrouwbaar. In samenspraak met de gemeente Bunschoten is gekeken naar representatieve en actuele verhandelingen over de ontstaansgeschiedenis die gezien worden als meest waardevolle bronnen.

Belangrijk zijn:

- de rapportage zoals opgesteld door Centrum voor Archeologie ten behoeve van de Archeologische verwachtings- en beleidskaart gemeente Bunschoten. In deze rapportage uit 2010 staat een goede beschrijving over het landschap en de ontstaansgeschiedenis.
- de studie die door het bureau Res Nova is opgesteld in opdracht van de gemeente. Dit onderzoek uit 2012 ten behoeve van het bestemmingsplan Centrale As, biedt waardevolle beschouwingen over de ontstaansgeschiedenis en de ruimtelijke karakteristiek. De focus ligt bij deze studie op het plangebied van de Centrale As.
- MIP rapport van de gemeente Bunschoten.

3.2

Ontstaansgeschiedenis

Aan de hand van de genoemde bronnen ontstaat het volgende beeld.

Ontstaan van het landschap – Het landschap van de gemeente Bunschoten werd met name gedurende de twee laatste ijstijden en de tussenliggende warme periode gevormd.

In de eerste fase, de voorlaatste IJstijd, het Saalien (250.000 tot 130.000 jaar geleden), ontstaat een diep bekken: de Gelderse Vallei. De ijslobben die tijdens deze ijstijd tot ver in Nederland reikten bereikte het toenmalige dal van de Maas en schuurde de bodem van het rivierdal uit tot een brede vallei. Aan weerszijden van deze vallei werd het eerder door de rivier afgezette materiaal als stuwwallen (Veluwe en Utrechtse Heuvelrug) omhooggeduwd. Onder het ijs vormde zich een dikke, waterdichte laag keileem.

Tijdens de daaropvolgende warmere periode, het Eemien (130.000-115.000 jaar geleden, genoemd naar de rivier de Eem) werden grote delen van Nederland door de zee overspoeld. De kustlijn van deze zogenaamde Eemzee lag ter hoogte van het huidige Amersfoort. De zee zette een dikke laag klei af. In de daaropvolgende ijstijd, het Weichselien (120.000-11.800 jaar geleden) reikte het landijs niet door tot Nederland. De kou had echter wel tot gevolg dat er nauwelijks bomen en

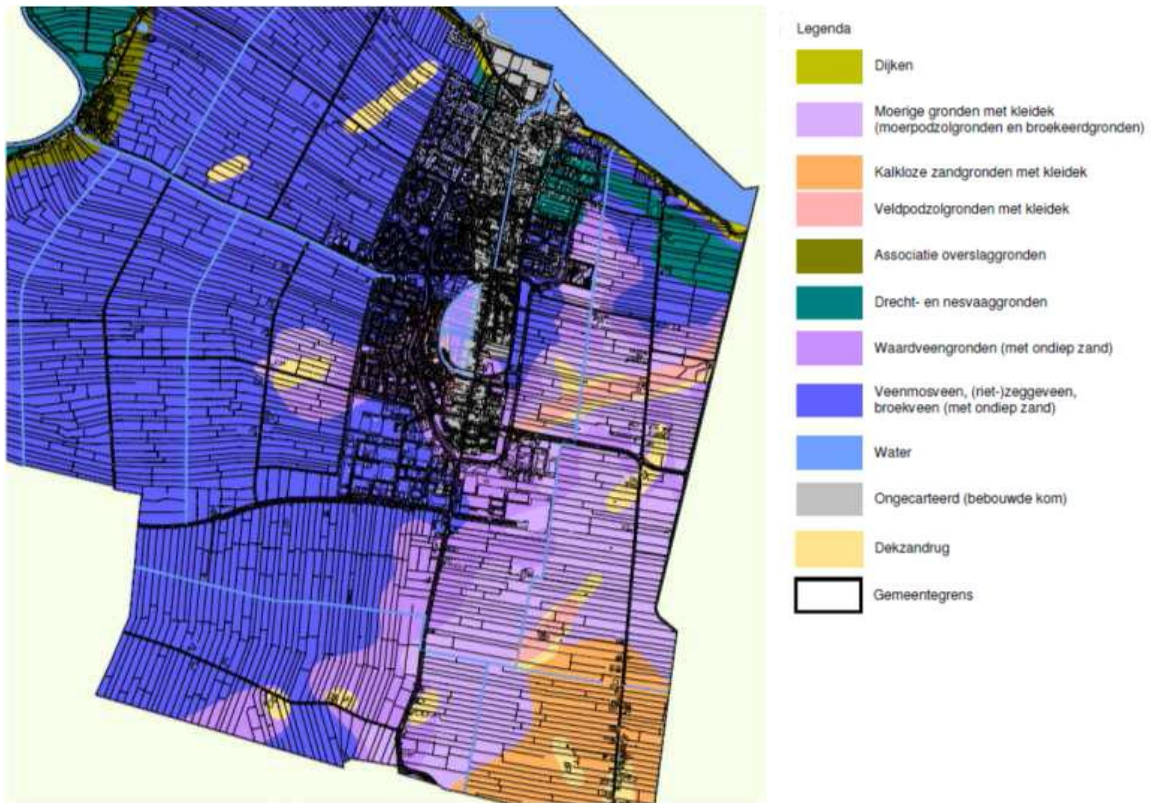
struiken konden groeien waardoor de wind vrij spel had: er was sprake van een open toendra-landschap. De wind legde in de loop der jaren een dik pakket zand af. Plaatselijk hoopte dit zand zich op en stak dan als een langgerekte dekzandrug boven de omgeving uit.

Vanaf het Weichselien werd de bodemvorming van het gebied rond Bunschoten bepaald door de Zuiderzee. Door de temperatuurstijging na de laatste ijstijd (Holoceen 9800 voor Christus tot heden) ontstond een dichte vegetatie en steeg de zeespiegel. Het laaggelegen Zuiderzeegebied kwam onder water te staan en veranderde in een groot moeras. De aanwezige vegetatie werd omgezet in veen. Ook in het gebied rond Bunschoten (de Eemvallei), de zuidelijke grens van het moerassige Zuiderzeegebied, werd een dikke laag veen afgezet. In de loop der tijd werd dit tijdens stormen weggeslagen en veranderde het moeras in een binnenzee (de Zuiderzee). Alleen aan de randen van het voormalige veenmoeras, waaronder in de Eemvallei is nog een dik pakket veen te vinden.

Door de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 werd de Zuiderzee getemd. Echter, ook na de aanleg van de dijken hielden overstromingen aan, waarbij telkens een klein laagje klei op het veen werd afgezet, met name via het Eemdal. Deze gelaagdheid van de bodem, zandbodem-veengrond-kleilaag, is duidelijk zichtbaar op het bodemprofiel dat gedurende rioolwerkzaamheden in 1977 tot enkele meters diepte is blootgelegd. Uit dit profiel kan worden geconcludeerd dat de kleilaag vermoedelijk (deels) handmatig is opgehoogd om zo het gebied te egaliseren en beter bewoonbaar te maken.

Geomorfologie – Vrijwel de gehele oostzijde van de gemeente Bunschoten, met kleine uitlopers naar het noorden en westen, bestaat uit een dekzandvlakte met daarin enkele dekzandruggen en kopjes. Doordat het gebied door het latere veen en overstromingsafzettingen (Holoceen) geheel is vervlakt, zijn de koppen en ruggen met het blote oog niet zichtbaar. Deze hoogten in het landschap waren in de prehistorie de meest voor de hand liggende locaties voor vestiging.

De westzijde van de gemeente wordt gekenmerkt een grote (onontgonnen) veenvlakte. Het dekzandlandschap is hier bedekt met een dikke laag veen en klei (aanzienlijk dikker pakket dan het oostelijke deel van de gemeente). Aan de randen van deze veenvlakte, ten oosten van de Amersfoortseweg-Veenestraat-Dorpsstraat, liggen moerige gronden. Deze gronden, voorzien van een kleilaag, vormden de overgang van de veengronden naar de minerale gronden.

Geomorfologie van Bunschoten (landschappelijke eenhedenkaart), met een duidelijke scheiding tussen de veengronden (westen) en de waardveengronden (de 'dunne' veengronden) en moerige gronden (oosten). (Afkomstig uit: Verhamme 2010, kaartbijlage II).

In de gemeente komen drie kleine gebieden voor met veldpodzolgronden: ten noorden van de Nijkerkerweg; ten zuidwesten van de oude kern en een kleine zone tussen de Zevenhuizerweg en de Amersfoortseweg. Podzol is een bodemsoort die in dekzandgebieden voorkomt. Podzolbodems bestaan uit dekzand waarop bodemprocessen gedurende lange tijd een sterke invloed hebben uitgeoefend. Regenwater heeft de bovenste bodemlaag schoongewassen. Bestanddelen die in deze laag zaten zijn door het water opgelost en meegevoerd, dieper de bodem in. Podzol zijn de oudste bodems in Nederland. Ze duiden op een onverstoord bodem waarin ook de aanwezige archeologische resten ongestoord zullen zijn.

Water - De gemeente Bunschoten kenmerkt zich mede door de aanwezigheid van water: de Eem, het Eemmeer, de waaien, weteringen, vele sloten en de Spakenburger Gracht en de Bunschoter stadsgracht.

Bebouwde kom en boerderijplaatsen - Een speciale landschapscategorie wordt gevormd door de verscheidene kernen van de gemeente Bunschoten. Het gaat hier om de kernen Bunschoten, Spakenburg, Eemdijk en Zevenhuizen. Volgens de geomorfologische kaart zijn in de gemeente in totaal 18 opgehoogde woon- of vluchtplaatsen (terpen) aanwezig. De meeste hiervan liggen in de dekzandvlakte langs de Amersfoortseweg, de provinciale weg van Amersfoort naar Bunschoten en langs de Zevenhuizerstraat. Een groot deel van deze terpen is archeologisch zeer waardevol, aangezien ze (over het algemeen) een laat-middeleeuwse oorsprong hebben. Al deze terpen zijn tegenwoordig nog in gebruik als boerderijplaats.

Vroege Middeleeuwen (450 - 1000 na Chr.)

De vernatting die vanaf het begin van het Holoceen optrad, zette ook door in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Het Eemland bestond grotendeels uit een moeras, afgewisseld met enkele bossages op de hoger gelegen droge plekken. De Eem zoals wij die nu kennen, is zeker nog geen natuurlijke rivier. In deze periode besloeg het stroomgebied een groot deel van het moeras. Zeker tot in de 8ste eeuw lijkt er nog geen sprake te zijn van een echte rivier. Er lopen hooguit enkele veenstroompjes door het moeras, met een onvaste bedding en onduidelijke oevers.

Het Eemland was in de Vroege Middeleeuwen een dun- of zelfs niet bevolkt gebied. Vanaf de 6de en 7de eeuw raakten de hoger gelegen gebieden ten zuiden ervan voor het eerst sinds de Late Prehistorie weer bevolkt. Aanwijzingen voor bewoning in Bunschoten gedurende het eerste millennium zijn er niet. [...]

De ontginning van de hoger gelegen gebieden op de Utrechtse Heuvelrug is al vóór 800 begonnen. Doordat de grond op de stuwwal uitgeput raakte en de bevolking groeide daalde men in de 10de eeuw geleidelijk af naar lager gelegen gebied. Zo is in 950-975 ook het land tussen de Grote en Kleine Melm in Soest aangepakt. Dit lijkt deel te zijn geweest van een grotere onderneming aan beide zijden van de Eem. Aan de oostzijde van de Eem liggen op heuveltjes oude boerderijen die vermoedelijk al uit deze tijd dateren. Uit archeologische opgravingen in Hoogland kennen we twee boerderijen die zeker al vóór 1000 bestonden. Ten Hove was er mogelijk al eind 8ste eeuw en heette na een splitsing medio 16de eeuw De Oude Hoef. Inmiddels staat op deze plek sporthal Zielhorst. Boerderij Weerhorst lag in de 10de eeuw al aan de Eem, recht onder de huidige Bunschoterstraat.

Hoge en Late Middeleeuwen (1000 - 1500 na Chr.)

Algemeen

In het middeleeuwse landschap sprongen de kleine gecultiveerde gebieden meteen in het oog, te midden van de heidevelden, bossen, venen en moerassen. Deze vruchtbare 'cultuurvakken' lagen verspreid tussen de te droge of te natte gronden. Men had al goed in de gaten hoe ze het land zo efficiënt mogelijk konden benutten. Het vee graasde in de bossen, op de heidevelden of graslanden; met hun mest (vermengd met heideplaggen) werden de akkers onderhouden. In de Vroege Middeleeuwen was het akkerareaal nog vrij beperkt, maar dit groeide aanzienlijk naar mate de bevolking toenam. Hierop werd meer graasgebied gecreëerd, waarbij bossen werden gekapt en heidevelden werden aangelegd.

Waarschijnlijk raakte in de Late Middeleeuwen systematische plaggenbemesting in zwang. Hierdoor ontstonden plaggenbodems, die vruchtbaarder waren en het vocht beter vasthielden dan de zandgronden. De Eng van Soest is hier een goed voorbeeld van.

Ontginningen in het Eemland

De oudste ontginningen in Eemland dateren al van voor de stormvloed van 1170. Deze waren kleinschalig van opzet. Eemland werd ontgonnen vanuit Baarn, De Slaag vanuit Soest en Zeldert vanuit Hoogland. De Haar, Bunschoten, Spakenburg en Duist zijn te zien als grootschalige ontginningen, verwezenlijkt in de tweede helft van de 12de en gedurende de 13de eeuw. In het natte laaggelegen veengebied waren het de dekzandkopjes en -ruggen die in eerste instantie geschikt waren voor bewoning. Het land eromheen werd middels ontginning opgewaardeerd tot bouwland.

Bij het uitzetten van ontginningsblokken moest men rekening houden met de natuurlijke eigenschappen van het landschap. De sloten groef men dwars op de hoogtelijnen van het veen zodat een maximale afwatering werd gewaarborgd. Om optimaal beschermd te zijn tegen overstroming door zuur veenwater werd de achterzijde van veenontginningen beschermd door een kade; achter-

dichting of achterkade genoemd. Behalve op natuurlijke zandopduikingen werden er ook boerderijen gesticht op terpen (door mensenhanden opgeworpen heuvels) langs deze kades. Voorbeelden hiervan vinden we langs de Zeldertseweg in Amersfoort en langs de Zevenhuizerstraat in Bunschoten.

Ontginning

Met betrekking tot het ontginningsblok Bunschoten te Veld zijn er twee theorieën. In Dekker en Mijnsen-Dutilh (1995) en meer recentelijk Mijnsen-Dutilh (2007) gaan de auteurs er van uit dat Bunschoten op een zandopduiking is gesitueerd. En dat vervolgens hiervandaan het land ten oosten en westen van de Veenestraat / Dorpsstraat / Molenstraat is ontgonnen. Vervloet (2007) beweert het tegenovergestelde: *Bunschoten te Veld* is (net als Eemnes Binnen) vanuit de Eem ontgonnen, waarbij de Veenestraat (en wellicht al de Venestrater Wetering), Dorpsstraat etc. de achterkade vormde. Deze theorie is ook beschreven in Blijdenstijn 2005. De ontginningsblokken Nederduist en *Bunschoten te Veen* liepen van de Amersfoortseweg / Veenestraat / Dorpsstraat naar de Zevenhuizerstraat / Groeneweg.

Dat Bunschoten niet op een natuurlijke zandopduiking ligt is inmiddels archeologisch aangetoond; dat dit deel van het Eemland vanuit de Eem ontgonnen is (nog) niet. Als het natte Eemland vanuit de Eem oost- en westwaarts werd gecultiveerd vanaf de 12de eeuw, lag rond Dijkhuizen, het huidige Eemdijk, de voorkade en was Bunschoten (Veenestraat, Dorpsstraat etc.) de achterkade. Een nadere analyse van het natuurlijke landschap (o.a. Blijdenstijn 2005) ten tijde van de ontginning heeft aanleiding gegeven dit standpunt kracht bij te zetten en te kiezen voor de Eem als eerste ontginningsbasis.

Vervloet (2007) vult dit aan met de theorie dat er een (inmiddels verdwenen) kreek, parallel aan de Eem gelegen heeft. Hij reconstrueert deze - met behulp van oude luchtfoto's en kadasterkaarten - op de plaats waar een vreemde knik zichtbaar is in de percelering, tussen de Eemdijk en de Bloklandswetering (zie afbeelding).

Projectie oude loop van de Eem (door Vervloet)

Dit stroompje voerde het water, net als de Zeldrecht en de Harsaterdrecht dat deden, naar de Eem en verder naar het Almere. Behalve de Eem moet er nog een tweede riviertje in noord-zuid richting gestroomd hebben, ter plaatse van de huidige Veenestraat-Spakenburger Gracht.

Landbouw in Eemland

Zodra de ontginning een feit was, werd het land gebruikt als landbouwgrond. In eerste instantie hoofdzakelijk door boeren van omliggende gebieden, maar later vestigden zich ook boeren in het gebied zelf. Zij bouwden hun boerderijen op de hoger gelegen delen in het landschap.

De veengronden werden gebruikt voor het weiden van vee. Dit verschoof langzaam naar een gebruik als hooiland, door de langgerektheid van de kavels. Voor akkerbouw was het veengebied minder geschikt. Deze situatie bleef eeuwenlang onveranderd.

Ontstaan van Bunschoten

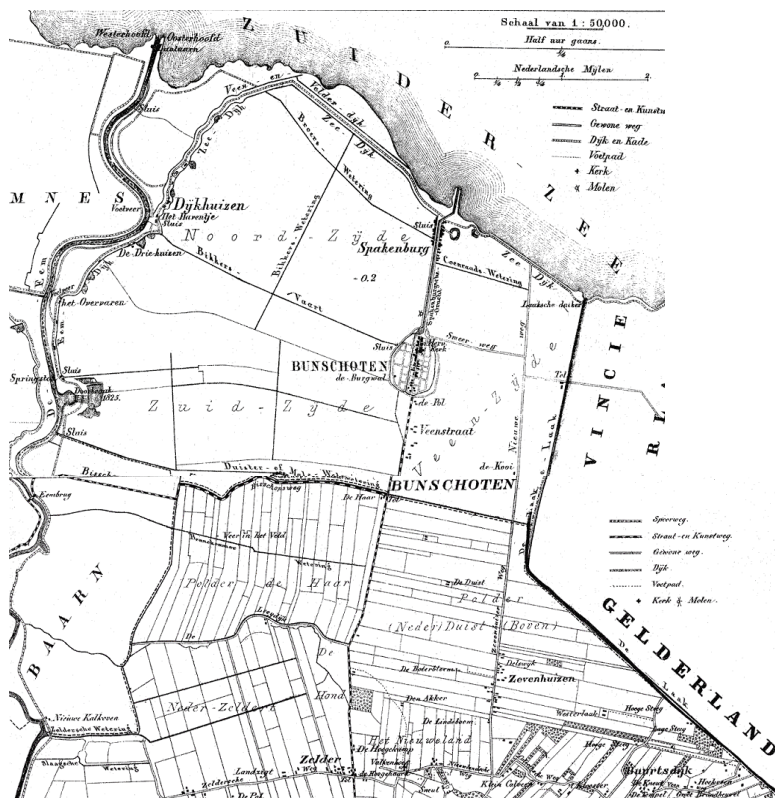
De ontginningen in Bunschoten startten vermoedelijk reeds in de eerste helft van de 12de eeuw, onder toezicht van de bisschop van Utrecht. Oorspronkelijk was het gebied alleen vanaf de randen toegankelijk. Wegen en waterlopen waren er nauwelijks. Door de ontsluiting en de verbetering van de waterstaatkundige situatie, die met de verkavelingen samenhangen, werd het gebied beter toegankelijk en geschikter voor de landbouw. Een oorkonde uit 1203 deelt mee dat de bisschop Boudewijn II (1178-1196) de nieuwe tienden van Bunschoten had afgescheiden van de oude, ressorterend onder de hof van Amersfoort. Dit gegeven houdt in dat er al voor het jaar 1196 in Bunschoten bouwland was dat tienden op kon brengen. Dit blijkt mede uit verwijzingen naar het (oorspronkelijk) Karolingische foreest *Wido*.

Volgens de oorkonde uit 1203 schonk de bisschop het gebied Bunschoten, ten noorden van de Duisterwetering, aan het St. Janskapittel. Deze schenking werd echter met succes door de St. Paulusabdij aangevochten. De eerste ontginning vanaf de Eem moet toen al ver gevorderd zijn geweest. Niet duidelijk is of de Veenestraat al direct als tweede ontginningsbasis is benut. Wel duidelijk is, dat de bewoning zich dus later naar deze as heeft verplaatst.

Het gebied ten westen van de straat kreeg de naam *Bunschoten te Veld*, ten oosten ervan heette *Bunschoten te Veen*. Het grondgebied van Bunschoten werd, samen met dat van Spakenburg, aangeduid als *Wtwik*, oftewel Uitwijk. Dat Uitwijk het grondgebied van Bunschoten besloeg, wordt duidelijk in 1247, wanneer de grenzen van het afgescheiden stuk grond worden aangegeven, van de Zuiderzee tot aan de Laak en de Bisschopsweg. Door overstromingen kwam de positie van de erven van Uitwijk, langs de Eem in het gedrang. Alleen op de hogere zandbulten kon zich nog bebouwing handhaven. Door het hoge water zag men zich gedwongen om de boerenerven die op het veen langs de Eem lagen te ontruimen en naar hoger gelegen plekken uit te wijken. De boerderijen van Uitwijk kwamen onder een dikke laag klei te liggen. Verder noordelijk vormde de uitmonding van de Eem een deltagebied. Hier zal in de loop der tijd veel veen zijn weggeslagen en een deel van het land definitief in de golven zijn verdwenen. Het verdrinken van Uitwijk ligt mogelijk aan de basis van het ontstaan van twee nieuwe omvangrijke bewoningskernen: Bunschoten en Eembrugge.

In 1294 wordt de naam *Bunschoten* voor het eerst genoemd. Het eerste deel van de naam *Bun* is waarschijnlijk afgeleid van de naam Bunno, wellicht degene die de veengebieden uitgaf aan veenontginners. De uitgang *schoten* is één van de vele woorden met de betekenis *hoog punt in een moeras* (schoten = beboste hoek zandgrond). Mede hierdoor is lang gedacht dat Bunschoten op een dergelijke zandopduiking was gelegen; inmiddels is dit weerlegd.

De plaatsen in het buitengebied

Uitsnede gemeentatlas (Bunschoten en gemeente Hoogland) J. Kuyper (1865, 1868)

Zevenhuizen

De oorsprong van Zevenhuizen gaat terug tot de ontginning van het gerecht Duist in de Middeleeuwen.

De kadastrakaart van Zevenhuizen uit 1832.

Het is duidelijk dat de naam verwijst naar zeven boerderijen die hier op zeker moment gestaan hebben. Al in 1469 wordt melding gemaakt van het gehucht *Soevenhuysen*. De boerderijen lagen op terpen, op enige afstand van de Zevenhuizerweg, de huidige Zevenhuizerstraat. Deze weg

vormde de grens tussen het oostelijk gelegen Bovenduist en het westelijk gelegen Neerduist. Deze structuur is tot op heden niet erg veranderd. Ook het zuiver agrarische karakter bleef behouden. Gezien de ligging moet het een secundaire nederzetting zijn geweest; op deze locatie ontstaan nadat het veen in deze omgeving zo ver was ingeklonken dat een onderliggende dekzandrug aan het oppervlak kwam te liggen. Op de topografische kaart van omstreeks 1850 komt de ligging van de boerderijen op een uitloper van het dekzandgebied van Hoogland heel fraai tot uitdrukking: ze liggen allemaal op droge, als akkers gebruikte gronden, te midden van lagere graslanden. Ook de twee erven aan het noordelijk deel van de Zevenhuizerstraat (bij de kruising met de Nijkerkerweg) liggen op zo'n dekzandrug.

Ter bescherming waren dijken nodig. Een bijzondere dijkconstructie werd toegepast in de vorm van een palendijk.

Eemdijk

Het landschap van Eemdijk kenmerkt zich hoofdzakelijk door de lintbebouwing langs de Eemdijk, deels de vroegere Veldendijk. Al tijdens de 12de eeuwse ontginningen van het natte *Bunschoten te Velde* (het land ten oosten van de Eem) werden hier mogelijk al enkele boerderijen gesticht, gelegen langs de ontginningskade. Dijkhuizen, het huidige Eemdijk, vormde de voorkade van de ontginning en Bunschoten (Veenestraat, Dorpsstraat etc.) de achterkade.

Op historisch kaartmateriaal staat bewoning langs de Veldendijk al aangegeven. In het huidige dorp mondt de Bikkersvaart uit in de Eem. Deze vaart is in 1641 gegraven als vaartverbinding met Bunschoten. Waar tegenover Eemdijk tegenwoordig het pontje aanlegt, ligt het nu praktisch onzichtbare voormalige eilandje 'De Helling', in de buurgemeente Eemnes. Zoals de naam al suggereert werd die plek gebruikt om aan schepen te werken. Bij laagwater lieten schippers daar in de zeventiende en achttiende eeuw hun schip droogvallen.

Het pontje stond al in de negentiende eeuw op kaarten vermeld. In 1950 kreeg het aan beide zijden van de Eem zijn eigen haventje. Het huidige dorp is op de verspreide dijkbebouwing na pas vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw gebouwd.

Nieuwe tijd (1500 - 1850) en daarna

Met het toenemen van de technische mogelijkheden en een groeiende mechanisatie kon de mens het landschap steeds meer naar zijn hand zetten. De oorspronkelijke landschaps-eenheden, die zo bepalend waren voor het oude cultuurlandschap, gingen op de schop. Door verbeterde ontwatering en uitvoering van ruilverkaveling, gepaard gaande met de aanleg van polderwegen, konden de gebieden intensiever worden gebruikt. Bebouwing werd mogelijk op plekken die voorheen hiervoor niet geschikt waren. Tegelijkertijd bleef men afhankelijk van de wil van de natuur. Bodemdaling en de slechte staat waarin de Eem zich doorgaans bevond, bleven voor een waterlozingsprobleem

zorgen in Eemland. De beken waaruit de Eem ontstaat zorgden voor een aanvoer van zand, terwijl vanuit de Zuiderzee opslibbing plaatsvond. In 1514 zette een springvloed een groot deel van Eemland onder water en verwoestte de haven van Spakenburg. Aan het jarenlange gesteggel over (de verantwoordelijkheid van) het onderhoud van de zeedijk kwam in 1603 een einde toen het heemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijken tot stand kwam.

Na de Late Middeleeuwen werd vanaf de Zomerdijk oostwaarts het laatste stuk van Eemland bij de Emmond ontgonnen. Vanwege het gebruik als hooiland en de in het begin van de 17de eeuw aangelegde kade, kreeg het de naam Bekaaide Maatpolder. Daarmee was na vijf eeuwen de ontginning van Eemland voltooid.

Voor een betere afwatering van de polders waren nieuwe weteringen noodzakelijk. Het begon in 1641 met de aanleg van de Bickersvaart. Deze vaart werd gebruikt voor het vervoer van mest vanuit Bunschoten en Eemdijk. Langs de vaarweg kwam het Kerkpad; dit was geen echt pad, maar een looproute over de weilanden. Dwars op de vaart werd de Bickerswetering gegraven, langs wat nu de Fokjesweg is, en verder in zuidelijke richting. Acht jaar later volgde de aanleg van de Broerswetering tussen de Eemdijk en de Spakenburger Gracht. Ten zuiden van Bunschoten werd in 1651 de Sint-Nicolaas-wetering met een dwarswetering gegraven.

Na de overstroming van 1702 werd ten westen van Spakenburg de Veldendijk landinwaarts verlegd met de huidige Westdijk als resultaat. Ten oosten van Bunschoten liep langs de Zevenhuizerweg-Groeneweg de Bovenduisterwetering, die via de sluis in de Veendijk het water op de Zuiderzee loosde. Toen deze afvoer niet meer voldeed, werd in 1706 de Coenraadswetering (langs de Zuidwenk) gegraven voor waterlozing op de Spakenburger Gracht. Pas in 1926, tien jaar na de laatste grote stormvloed, zouden deze afzonderlijke watergangen met elkaar verbonden worden tot een beter afwateringssysteem.

Tot ongeveer 1850 was in Nederland de wijze waarop de mens de bodem gebruikte sterk afhankelijk van de oorspronkelijke uitgangssituatie. De situatie kwam tot uiting in het oude cultuurlandschap. In Eemland komt dat - buiten de kleine woonkernen - vooral tot uiting in het open en vrijwel lege polderlandschap. In dit open gebied weten we van slechts een enkele boerderij in de 17de en 19de eeuw: Ver in 't Veld.

De Grebbelinie

De relatief lage ligging en natte bodemgesteldheid maakte de Gelderse Vallei in oorlogstijd van militair belang. Het grootste deel van de Vallei was door de terreingesteldheid moeilijk begaanbaar en vormde een flinke hindernis voor vijandelijke legers. In feite moesten hier in oorlogstijd alleen de wegen worden verdedigd. Om de defensieve waarde van de Gelderse Vallei te vergroten werd hier in de 18de eeuw een verdedigingslinie ingericht: de Grebbelinie. Dit was een waterlinie die werd geïnundeerd via een sluis in de Grebbedijk bij Rhenen.

Om het noordelijke deel van de Gelderse Vallei gecontroleerd onder water te kunnen zetten, werd tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) een aarden liniewal aangelegd vanaf de Slaperdijk bij de Emminkhuizerberg tot bij Amersfoort. Daarbij werden zoveel mogelijk de bestaande waterlopen gevolgd, zoals de Lunterse Beek, de Modderbeek en de Aschatterbeek. Deze liniewal fungeerde als westelijke keerkade van de inundaties en kon worden gebruikt voor het vervoer van militaire troepen en goederen. Om het van zuid naar noord aflopende waterpeil te kunnen beheersen werden aan de oostzijde van deze liniewal dwarskades aangelegd die het inundatiegebied in kommen met een eigen waterpeil indeelden.

In 1755 kwamen de werkzaamheden aan de Grebbelinie tot een voorlopig einde. Onder de toenemende Franse oorlogsdreiging werden vanaf 1786 nieuwe werken in de linie aangelegd. Bij Amers-

foort werd de liniewal in noordelijke richting verlengd; oostelijk om de stad heen en langs de oostelijke oever van de Eem tot aan Krachtwijk.

Door de aanleg van drie nieuwe keerkades dwars op de liniewal ten noorden van Amersfoort - de zeer korte Glashutterkade, de Coelhorsterkade en de Vuijdijk - werd het aantal inundatiekommen in de linie uitgebreid tot tien. In de periode 1799-1806 werden onder Frans bewind verdedigingswerken aangelegd op de dwarskades in de Grebbelinie, hoofdzakelijk aarden verdedigingswerken. De reden hiervoor was dat de dwarskades doorgangswegen door de linie konden vormen. In de huidige gemeenten Leusden en Amersfoort werden - van zuid naar noord - het Werk aan de Asschatterkade, het Werk aan de Glashut, de Voorpost aan de Coelhorst en het Werk bij Krachtwijk aangelegd. Dit waren allemaal aarden verdedigingswerken.

Spakenburg en de Grebbelinie

De Oostdijk, de voormalige Veendijk, was de enige toegang in de meest noordelijke inundatiekom van de Grebbelinie. Het Nederlandse leger kon haar verdediging dan ook inrichten aan weerszijden van de dijk om een vijandelijke opmars te verijdelen. In drie fases werd Spakenburg omgevormd van zwakke plek tot een belangrijke schakel in de Grebbelinie. De eerste fase van de opbouw geschiedde in 1749, toen de oude houten sluis in de haven werd afgebroken. Er werd nu een stenen exemplaar gebouwd die water kon inlaten ten behoeve van een inundatie, maar voornamelijk bedoeld bleef om water te spuien. In militaire zin was het nauwelijks nodig om de Bunschoterkom van extra water te voorzien, maar met springvloed kon het water uit de Zuiderzee zelfs de lage landen beneden Amersfoort bereiken. Deze mogelijkheid was overigens verre van ideaal, omdat het zoute water veel schade zou toebrengen aan het ondergelopen land. In 1794 werd de Spakenburgse sluis desondanks geopend tijdens de eerste inundatie van de Grebbelinie. Het waterpeil in de Zuiderzee was die periode echter te laag om bij te dragen aan de onderwaterzetting. Later werden inundaties bewerkstelligd door te stoppen met het wegmalen van water uit de laaggelegen polders.

Natuurlijk kon de vijand de linie omzeilen en de haven van Spakenburg via het water aanvallen. Als tweede fase werd ter bescherming van deze toegang in 1785-1786 de Batterij ten westen van de Haven aangelegd. Om de vijand op de Oostdijk effectief te kunnen beschieten legde men in dezelfde periode aan weerszijden van de Oostdijk verdedigingswerken aan. De 'Batterij beoosten de Haven' werd buitendijks geplaatst om de vijand de kans te ontnemen zich aan de noordzijde van dijk te dekken. Het werk wordt op kaarten en geschriften soms ook met 'batterij' aangeduid, omdat de achterzijde open was en daarmee niet geheel voldeed aan de kenmerken van een redoute die aan alle zijden gesloten hoort te zijn. Van de 'Batterij voor de bocht' resteren nog een tweetal grenspalen van het Ministerie van Oorlog, gemerkt met een 'O'. De binnendijkse redoute deed dienst tot het begin van de 20ste eeuw. Daarna werd ze omgevormd tot een woonwijkje met de toepasselijke naam 'De Nieuwe Schans'. Vanuit de lucht is het verdedigingswerk nog altijd herkenbaar. De straatnaam 'Nieuwe Schans' herinnert er ook nog aan. Tijdens de derde fase in 1799 werden nóg twee batterijen aangelegd op de Oostdijk, waar de zeedijk een merkwaardige bocht maakt. Vanaf dat moment was de buitendijkse redoute niet meer nodig en werd het een prooi voor de golven van de Zuiderzee.

Landbouw, nijverheid en industrie

Met de komst van kunstmest veranderde er veel in Eemland. De bemesting werd eenvoudiger en de opbrengst werd hoger. Tevens kon er meer vee per hectare worden gehouden. De slechte verkaveling zorgde er echter wel voor dat het vee gescheiden rondliep. Het melkvee zo dicht mogelijk bij de boerderij, het jongvee verderop in de polders, waar ook het hoiland lag. Vanaf het eerste

kwartaal van de 20ste eeuw kwam de mechanisatie opzetten. Zeisen, schudden en harken gebeurde niet langer met de hand. Met de komst van de tractor, na de Tweede Wereldoorlog, kwam deze ontwikkeling in een stroomversnelling. Tegelijkertijd deden zich nieuwe ontwikkelingen voor op het organisatorische vlak. Er werden coöperaties opgericht, waardoor tussenhhandel werd gemeden. Mede door deze technische, logistieke en economische ontwikkelingen nam het aantal agrariers sterk toe in de eerste helft van de 20ste eeuw.

Al deze vernieuwingen hadden ook haar weerslag op het gebied zelf. Met het veranderen van het proces, moest ook het land worden aangepast: de ruilverkaveling werd geboren. Dit hield in dat door land uit te ruilen, boeren in staat werden gesteld efficiënter te produceren. Hierbij werd niet de oppervlakte van het land, maar de waarde ervan als maatstaf gehanteerd! Met de ruilverkaveling werd een begin gemaakt met vormverbetering, vermindering van het aantal percelen per bedrijf en het verkleinen van de afstand van bedrijf tot kavels. Tevens was sprake van een herontginning van in het slop geraakte landbouwgronden.

Eeuwenlang leefde de bevolking van Bunschoten, en dan met name die van Spakenburg, naast veeteelt en landbouw van de visserij. Dit veranderde drastisch met de aanleg van de Afsluitdijk in 1932. Hiermee verdween de visserij, maar niet de visverwerkende industrie. In 1923 werd in Bunschoten al een comité gevormd met als doel ervoor te zorgen dat er nieuwe industrieën werden gevestigd. [...] Vooral na de Tweede Wereldoorlog kwamen hier vele kleine en grotere bedrijven bij, waarvan sommige nog steeds bestaan. Inmiddels kent Bunschoten een industrie die ook nog steeds de visindustrie omvat, gezien de vele bedrijven aan de Zuidwenk in Spakenburg. Daarnaast hebben zich hier ook andere bedrijven gevestigd, net als op de industrieterreinen van Haarbrug en De Kronkels.

Bebouwing, wegen en waterlopen

Tot ver in de 19de eeuw was de aanleg van de Nieuwe Haven in 1886 de grootste wijziging op de kaart van de gemeente Bunschoten. In de twintigste eeuw veranderde het landschap van Eemland ingrijpend door de ruilverkaveling en de verstedelijking [...].

De historische bebouwing bestaat vooral uit (voormalige) boerderijen en (vissers-) woningen. Die panden liggen voornamelijk langs de historische bebouwingsassen Veenestraat, Dorpsstraat, Molensstraat en in Spakenburg, in Eemdijk en aan de Zevenhuizerstraat. De verschillende woningen zijn over het algemeen van een eenvoudige architectuur. Naast boerderijen en woningen bestaat de bebouwing van de gemeente uit enkele herenhuizen, gebouwen met een openbare functie en bedrijfsgebouwen.

Vervolgens verrezen aan de westzijde en later aan de oostzijde grote nieuwbouwwijken. Ook in Eemdijk werden nieuwbouwplannen gerealiseerd. De opheffing van de gemeente Hoogland in 1974 zorgde voor een flinke gebiedsuitbreiding van de gemeente aan de zuidzijde. Daardoor kwam ook het buurtschap Zevenhuizen bij de gemeente Bunschoten.

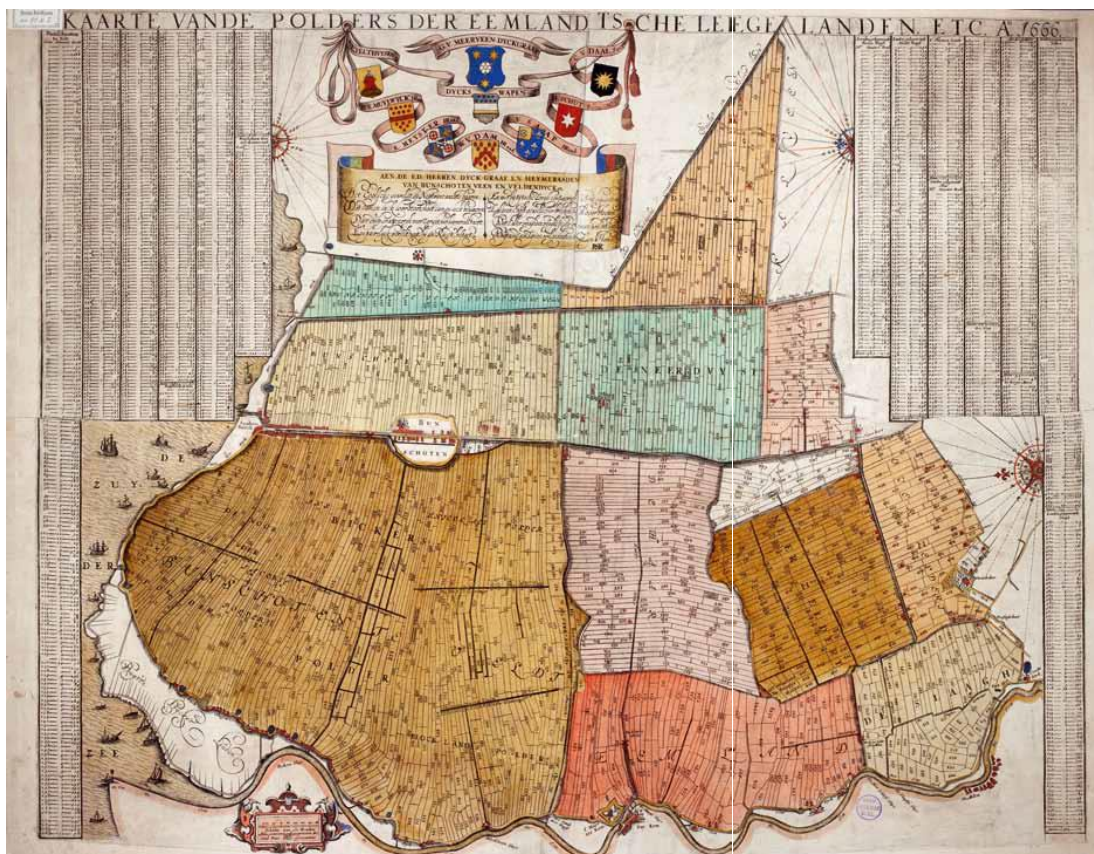
De ruilverkavelingen zorgden voor de aanleg van verschillende nieuwe wegen en wateringen in het open polderlandschap. De echte historische wegen, zoals de Veldendijk, de Bisschopsweg, de Smeeweg en de Lodijk, zijn daardoor niet meer als zodanig te herkennen. Dat gold ook voor historische waterlopen waarvan de Stadsgracht / Spakenburger Gracht, de Broerswetering, de Coenraadswetering en de Bickersvaart de belangrijkste zijn. De ruilverkaveling zorgde ook voor de mogelijkheid om boerderijen naar het poldergebied te verplaatsen.

Cultuurhistorische waarden op structuurniveau

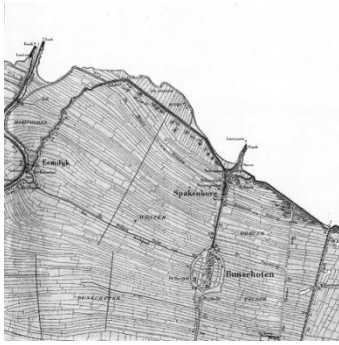
4.1

Landschap

Het buitengebied van de gemeente Bunschoten oogt vrij eenduidig, waarbij de Eem en de polders als de belangrijkste landschappelijke structuurdragers gelden. In de loop van de jaren heeft bebouwing zich als een nieuwe laag ontwikkeld en zich gemanifesteerd in de vorm van dijklinten, ontginningslinten en bebouwingskernen (m.n. Bunschoten-Spakenburg). De onderstaande kaarten laten deze ontwikkeling in de tijd zien, waarbij vanaf de jaren '50 een sterke groei aan bebouwing waar te nemen is.

Eerste uitgave van de kaart van de Eemlandsche Lege Landen door Dirk Brekensz. Groenouw (1666).

1870

1910

1952

1973

1982

1994

Kaartbeelden waaruit de ontwikkelingen zichtbaar worden. Voor het buitengebied betekent dat vooral op veel plaatsen veranderingen als gevolg van ruilverkaveling, de toename en wijziging in het wegennet en natuurlijk het uitdijende stedelijk gebied.

Het buitengebied is onder te verdelen in twee landschapstypen:

- Het rivier- en uiterwaardenlandschap van de Eem.
- Het open agrarisch slagenlandschap van de Eempolders.

Het landschapontwikkelingsplan Eemland (2005) beschrijft deze landschappen uitvoerig. In deze paragraaf is de essentie van de landschapstypen beschreven en samengevat in enkele kernkwaliteiten.

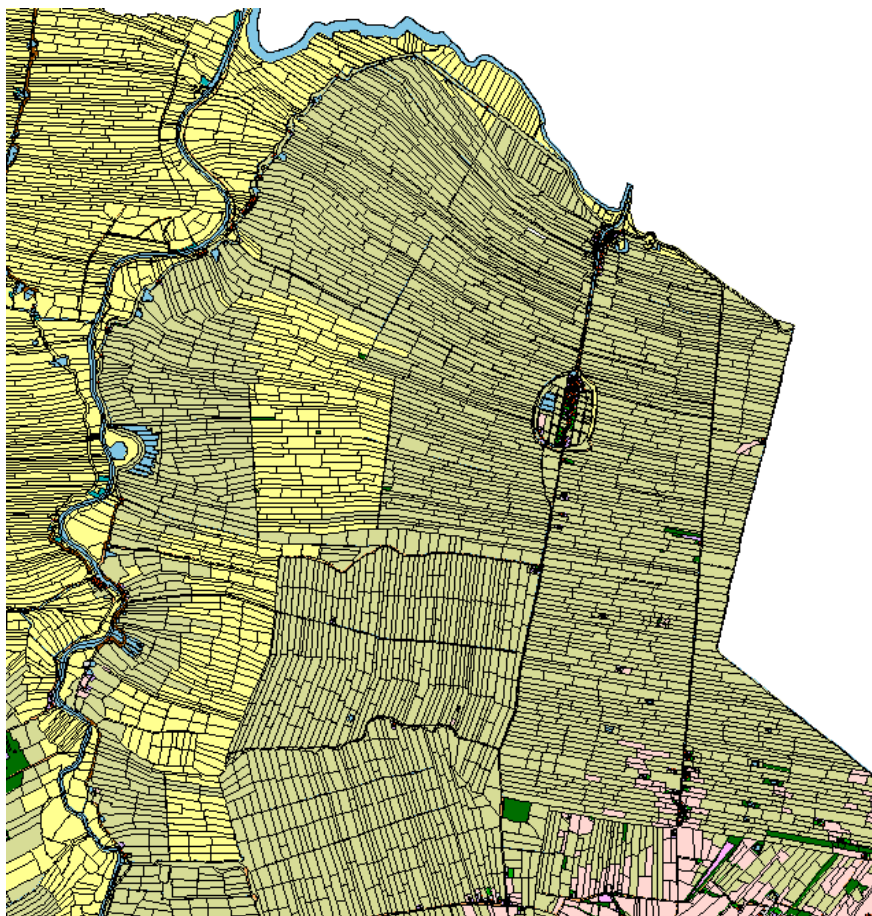
Het rivier- en uiterwaardenlandschap van de Eem

Grotendeels bestaat het buitengebied uit een polderlandschap. Echter, de rivier de Eem vormt binnen dit polderlandschap een unieke structuur, die onlosmakelijk met de polders is verbonden. Vanaf de Eem werd het gebied namelijk vanaf de 12^e eeuw grotendeels ontgonnen. Het landschap heeft altijd een sterke verbondenheid gehad met het water, waarbij de gebieden tot in de 20^e eeuw regelmatig onder water liepen. Deze unieke verbintenis met het water heeft er ook voor gezorgd dat het gebied rondom de Eem onderdeel is gaan uitmaken van het inundatiestelsel van de Grebbelinie.

Tegenwoordig heeft de Eem naast een landschappelijke en cultuurhistorische betekenis een grote waarde als regionale vaarwater (voor m.n. Eemnes en Amersfoort), is deze belangrijk voor de waterrecreatie en tevens aangewezen als ecologische verbindingzone.

De Eem wordt binnen de gemeente Bunschoten begrensd door de Eemdijk. Tussen de Eem en de Eemdijk is sprake van een uiterwaardenlandschap en plaatselijk bebouwing. Het uiterwaardenlandschap kent daarbij weinig beplanting, een microreliëf en is overwegend smal. De uiterwaarden

zijn los verkaveld en kennen een agrarisch gebruik. De laatste jaren is de natuurontwikkeling in de uiterwaarden een belangrijk doel geworden.

Kadastrale kaart 1832. Goed zichtbaar is het verloop van het rivier- en uiterwaardenlandschap van de Eem en het smalle slagenlandschap van de polders.

Het open agrarisch slagenlandschap van de Eempolders

Oorspronkelijk werden grote delen van het polderlandschap nog gebruikt als akkerland. Door de ontwatering klonk het ontgonnen veen in, waardoor de bodem daalde en natter werd. Deze was niet meer geschikt als akkerland en tot op heden worden de gronden voornamelijk gebruikt als wei- en hooiland. De polders kennen een regelmatige verkaveling, met overwegend een oost-west richting. Ten zuiden van Bunschoten, heeft een deel van de polder de Haar een verkavelingspatroon in de noord-zuid richting. Vanwege de natte omstandigheden liggen de scheidingsloten tussen de kavels op korte afstand. Dit heeft tot gevolg dat er sprake is van smalle, lange percelen, oftewel slagen. Opvallend is dat op de grens met de gemeente Nijkerk (wetering Laak) het verkavelingspatroon sterk is veranderd. Deze krijgt in de gemeente Nijkerk een andere oriëntatie en een meer blokvormige verkaveling.

In de polders is sprake van weinig beplanting. De beplanting bevindt zich vooral aan de binnenzijde van de linten en op de erven. Plaatselijk is sprake van korte stukken laanbeplanting, die als 'poort' naar de polder functioneren. Beeldbepalend is de weidsheid van de polders en het verkavelingspatroon. Verspreid over het gebied komen nog enkele vrijstaande bomen voor. Meer dan aan de Eemdijk, zijn de erven aan de ontginningslinten veelal omringd met erfbeplanting. Hierdoor liggen

de erven als 'groene eilanden' in de open polders (goed te zien aan de Gasthuisweg en Fokjesweg).

Waardering polders

Algemeen

Het buitengebied is overwegend vlak en open. Echter richting de oostkant van het buitengebied komen meerdere kleine verhogingen voor (dekzandkoppen). Deze zijn met het oog nauwelijks waar te nemen, maar verklaren wel de positie van Bunschoten. Bunschoten is waarschijnlijk ontstaan op een kleine verhoging en Spakenburg is ontstaan op opgeworpen terpen. Rondom beide kernen is de bebouwing flink toegenomen waardoor de kernen aan elkaar zijn komen te liggen.

Behalve vlak en open, wordt het buitengebied getypeerd door een hoofdzakelijk oost-west georiënteerd verkavelingspatroon met een relatief fijnmazig patroon van watergangen. Met name in de na-oorlogse periode is dit patroon als gevolg van ruilverkavelingen minder fijnmazig geworden.

Behalve het patroon van watergangen is ook het wegennet van belang. Dat betekent ook dat er op veel plekken bruggen en dammen zijn aangelegd. Dat zijn in de regel functionele verbindingen waarbij opvalt dat bruggen, ook al gaat het om landbouwbruggen, ruime doorvaart mogelijkheden hebben.

Landbouwbrug in de Bloklandswetering

Specifieke waardering van de polders:

Polder de Haar (+)

De Haar betekent een begroeid hoger terrein. Deze polder is al in de tweede helft van de 13^e eeuw ontgonnen als een cope-ontginning. Opvallend is hier (in tegenstelling tot het overgrote deel van het gemeentelijke buitengebied) de noord-zuid verkaveling. De polder werd namelijk ontgonnen vanaf de Lodijk. Deze structuur is, ondanks ook hier uitgevoerde ruilverkavelingswerken, nog goed herkenbaar en waarbij ook de Haarsche Wetering van belang is (zie ook historische watergangen). De Lodijk is als gevolg van de A1 nog deels herkenbaar gebleven.

NB Een cope is een overeenkomst of een contract om een gebied (perceel) te mogen ontginnen. De maatvoering van een kavel bedroeg 1250 meter in lengte en 113 meter in de breedte. De cope-ontginningen stammen uit de 12^e en 13^e eeuw.

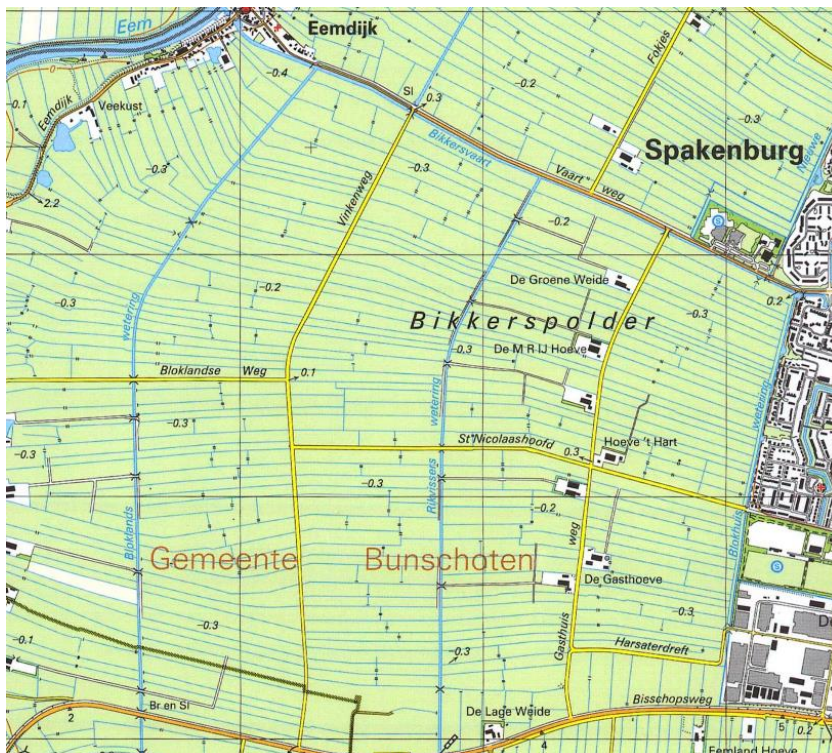
Vanwege de herkenbaarheid (inclusief de Haarsche Wetering) is deze als cultuurhistorisch waardevol aangemerkt.

Bickerspolder (voorheen Bunschoten te velde)

Ten oosten van de Eem werd de Veen en Veldendijk aangelegd. Dit dijklichaam fungeerde als ontginningsas voor de polders Bunschoten te velde en Bunschoten te veen, tegenwoordig de Bickerspolder en Oosterpolder).

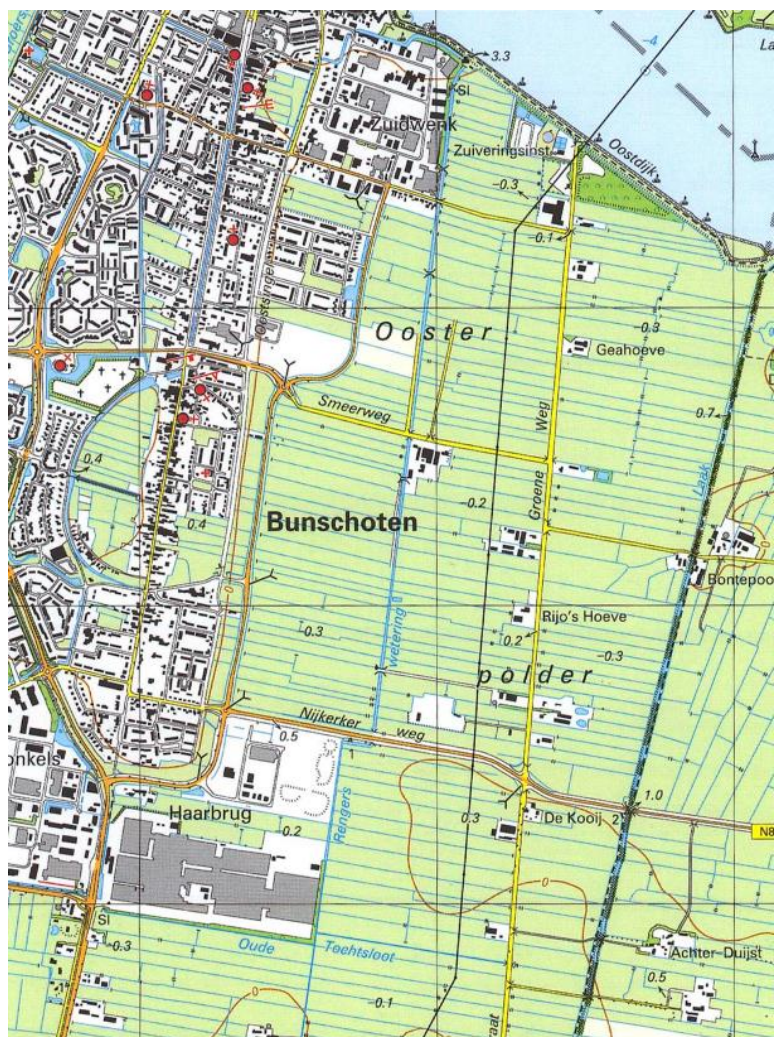
Qua waardering sluit de Bickerspolder aan op de eerder omschreven algemene waardering.

Oosterpolder (voorheen Bunschoten te veen, Nederduist en Bovenduist)

De Oosterpolder werd vanaf het zuiden richting het noorden ontgonnen. De polders Nederduist en Bovenduist werden in de 14^e eeuw ontgonnen. Een Duist is een lager gelegen drassig land.

Qua waardering sluit de Oosterpolder aan op de eerder omschreven algemene waardering.

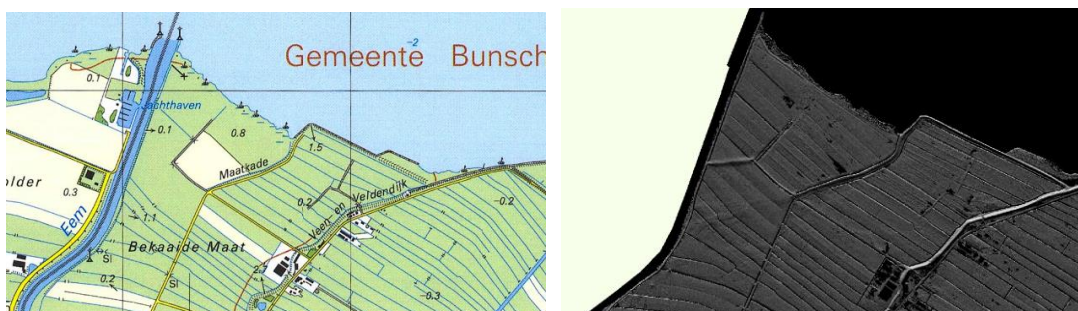

Bekaaide Maatpolder

Het buitendijkse stukje moeras aan de oostzijde van de Eem kreeg begin 17^e eeuw een kade en werd Bekaaide Maatpolder genoemd.

Dit laatste maakt de polder bijzonder. De Maatkade is nog zichtbaar in het landschap. De hoofdstructuur met sloot is voor een deel nog intact doordat er een weg overheen loopt. In vroegere tijd liep de kade nabij de kromming naar het zuidwesten door tot aan de Eem. Dit is in het landschap nog duidelijk te herkennen door een lichte verhoging. Daarnaast heeft ten zuiden vanaf de kromming ook een dijk gelopen tot aan de Eem toen het gebied ten noorden daarvan nog niet ingepolderd was. Het westelijk deel van dit dijkje is ook nog zichtbaar met een verhoging in het landschap. Qua waardering sluit de Bekaaide Maatpolder aan op de eerder omschreven algemene

waardering. Vanwege de betekenis van de Maatkade is deze wel aangemerkt als waardevol (het gedeelte tot aan de knik).

Situatie en rechts een opname waarop de oude Maatkade zichtbaar is zoals die doorliep tot aan de Eem. Ten noorden hiervan lag ook een dijkje (nu niet meer aanwezig)

Poldermaten (buitendijks)

De poldermaten is een stukje land tussen de Westdijk en het Eemmeer. Vanwege de natte omstandigheden werd het als hooiland (maten) gebruikt. Tegenwoordig is het een natuurgebied voor broedvogels.

Deze polder is inmiddels vooral als natuurgebied van belang. Op objectniveau is de Palenkering van belang (zie verderop).

Grebbelinie

Vanaf 1743 startte de aanleg van de Grebbelinie tussen Spakenburg en Rhenen. De polders in het buitengebied van Bunschoten behoorden tot het te inunderen gebied ten oosten van de Grebbelinie. De Bisschopsweg fungeerde als een soort keringslijn.

Het inundatiegebied is als gegeven cultuurhistorisch waardevol en door de provincie Utrecht als zodanig ook voorzien van een begrenzing. In ruimtelijke zin is het evenwel niet zichtbaar.

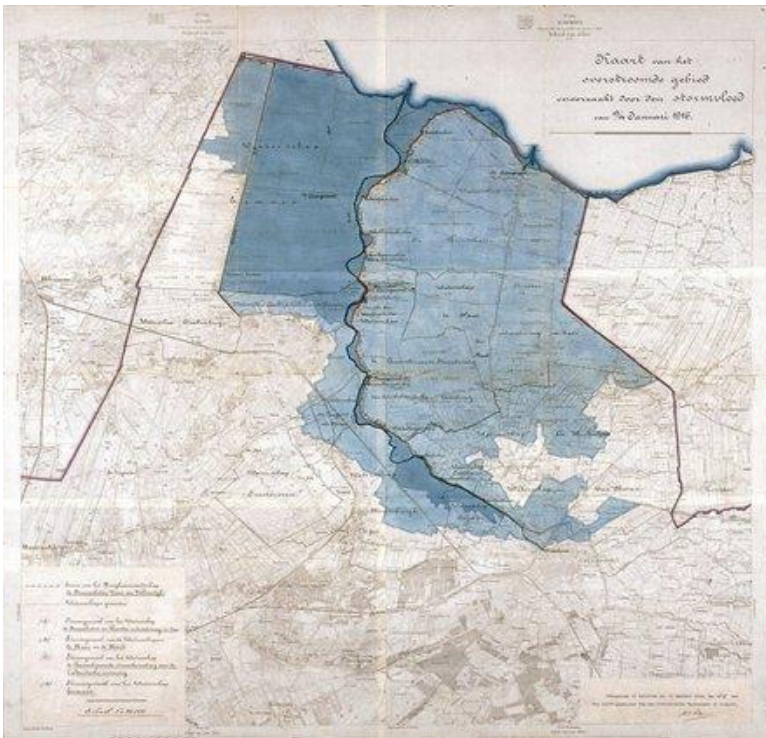
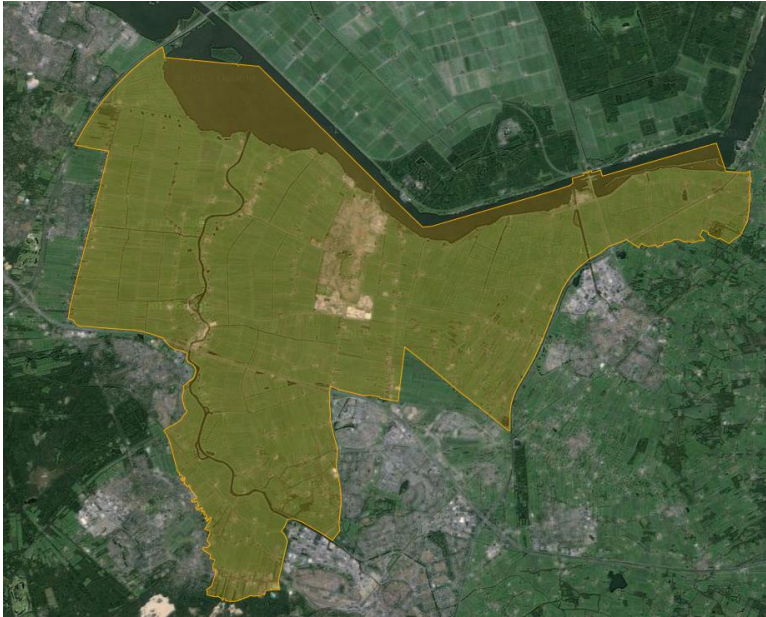
4.2

Kenmerkende structuren en landschappelijke elementen

Het buitengebied kenmerkt zich voornamelijk als een open weidelandschap dat doorsneden wordt door sloten en watergangen. De ontginning van het gebied is vermoedelijk begonnen vanaf de Eemdijk, de Bisschopsweg en de Zevenhuizerstraat en heeft van oorsprong geleid tot overwegend lange en relatief smalle stroken van 50 tot 100 m breed ('slagen'). Met name het dijkenpatroon, de hoofdstructuur van het watersysteem en het verkavelingspatroon zijn cultuurhistorisch van belang.

Na de bedijking van het plangebied zijn bij enkele dijkdoorbraken langs de Eem waaien (of wielen) met bijbehorende overslagwaaiers ontstaan. De waaien zijn zeer representatief en zeldzaam en hebben een grote cultuurhistorische waarde. Dat het gebied van grote waarde is, komt wel tot

uitdrukking in de aanwijzing door het rijk van het gebied Arkemheen-Eemland als een van de twintig Nationale Landschappen in Nederland.

Kaart van het in 1916 ondergelopen gebied rond de Eem (Collectie Historische Kring Eemnes)

Door de snelle ontwikkelingen na 1945 zijn grote gedeelten van het landschap verstedelijkt. Bovendien is het gebied ontsloten door de aanleg van nieuwe wegen en watergangen. Daardoor zijn de landerijen niet langer alleen maar toegankelijk vanaf de oude ontginningsassen. Ook zijn in de loop van de tijd de boerderijen naar het landelijk gebied verplaatst. De belangrijkste kenmerken zijn nog steeds de grote openheid van het gebied waarin vrijwel alleen bomen rond aanwezige boerderijen zijn geplant.

De belangrijkste landschappelijke elementen en structuren zijn:

1. Historische watergangen

Van oudsher hebben enkele watergangen de structuur van het grondgebied bepaald. In de eerste plaats aan de westzijde de Eem en aan de oostzijde de juist op het grondgebied van de gemeente Nijkerk gelegen Laak. Daarbinnen vormen de Stadsgracht en de Spakenburger Gracht de opvolgers van het oude veenriviertje dat van zuid naar noord stroomde. Bepaalde gedeelten van deze watergang zijn in de loop van de tijd gedempt of verlegd. Daarnaast zijn er hier en daar nog restanten aanwezig van (naamloze) watergangen die door de ruilverkaveling in de jaren vijftig hun functie hebben verloren. Met name langs de Fokjesweg is deze watergang nog in het landschap te herkennen.

De weteringen binnen de gemeente Bunschoten zijn voor een deel nog goed herkenbaar. Zo zijn de Broerswetering, de Bikkervaart en de Duister- of Malewetering (Bisschopsvaart) zichtbaar in het landschap. Sommige zijn als gevolg van ruilverkaveling en/of infrastructurele ingrepen gewijzigd. Een andere oude loop is de Coenraadswetering, maar deze manifesteert zich nu vooral als klein slootje. Eén van de beter herkenbare watergangen is de Haarsche Wetering (vroegere naam Bennekommer Wetering).

Rekening houdend met de gaafheid van de waterlopen, zijn de volgende watergangen cultuurhistorisch gezien het meest waardevol:

- de Eem (rivier en grens). Het is een zeer oude en unieke historische lijn door het Eemland. Het is de enige rivier in Nederland die zijn oorsprong heeft in ons land.
- De Bikkersvaart. Deze werd aangelegd in 1641 als verbinding van Bunschoten met de Eem.
- De Broerswetering. In dezelfde periode (1649) werd de Broerswetering aangelegd vanaf Spakenburg (incl. sluis). Nu is het een klein slootje maar wel bepalend omdat het een markering vormt van verschillende kavelpatronen
- de Haarsche Wetering (vroeger Bennekommer Wetering),
- de Laak (wetering en grens tussen Nijkerk en Bunschoten).

2. De dijken

De Veendijk werd vanaf 1409 tussen Spakenburg en Laak aangelegd en rond 1430 als Veldendijk in westelijke richting verlengd als eerste bescherming tegen de Zuiderzee. De Veldendijk is de dijk direct langs het randmeer en maakt slechts gedeeltelijk deel uit van de Westdijk. Beide dijken zijn later vervangen door dijken die meer landinwaarts werden gelegd (Oostdijk en Westdijk). De dijk langs de Eem maakt deel uit van de oorspronkelijke Veldendijk. Dit hele dijktracé is cultuurhistorisch van belang. Nog enkele verbijzonderingen daarbij:

a. Grebbelinie

In de gemeente Bunschoten bestond de Grebbelinie uit de oostelijke oever van de Eem (de Eemdijk), de West- en Oostdijk. Het gebied ten oosten van deze dijk (een groot deel van het plangebied) fungeerde als inundatiegebied dat bij oorlogsdreiging onder water kon worden gezet. Het was de meest noordelijke gelegen deel van de linie. De Bisschopsweg is één van de keerkaden die is opgeworpen om het water te kunnen vasthouden. De Oostdijk, de voormalige Zuiderzeedijk, was het enige 'access' in de noordelijke inundatiekom. Daarom kon het Nederlandse leger zijn verdediging daar inrichten waaronder de tankversperringen uit 1939 op de Oostdijk (buiten het plangebied). Rond 1749 werd in Spakenburg al een spuisluis gebouwd om het water uit de Zuiderzee in de inundatiekom te kunnen laten. De toe-

gankelijkheid samenhang en beleving van de Grebbelinie in zijn geheel ontbreekt op dit moment. De (zichtbare) overblijfselen van de Grebbelinie in het plangebied zijn de Eemdijk, Westdijk, Oostdijk, Bisschopsweg.

b. Waaien langs de Eem

Als gevolg van vele overstromingen door de Zuiderzee ontstonden langs de Eem vele kolkga-ten. Deze zogenaamde waaien zijn stille getuigen van dit natuurgeweld en vormen in zekere zin littekens in de strijd tegen het water. De waaien zijn van cultuurhistorisch belang.

Bij de cultuurhistorisch interessante dijken kan ook een restant van de Lodijk worden gevoegd. Het betreft het deel dat nog goed herkenbaar is als as van een cope-ontginning.

4. De ontginningslinten in het buitengebied

De belangrijkste ontginningslinten zijn de Zevenhuizerstraat en de Eemdijk. Langs deze linten bevindt zich de oudste bebouwing. Zevenhuizen is van oorsprong een lintbebouwing langs de Zevenhuizerstraat. Het zwaartepunt van de bebouwing lag aan de oostzijde van de weg. Deze nederzettingenstructuur bleef tot op heden grotendeels onveranderd. De lintbebouwing van Eemdijk is in de 15e eeuw ontstaan langs de toen aangelegde Veen- en Veldendijk. In het plangebied komen geen rijksmonumenten voor maar wel karakteristieke gebouwen (zie hoofdstuk 4).

4a. Eemdijk

Eemdijk is een voorbeeld van een langgerekte lintbebouwing langs de dijk van de rivier de Eem. De weg kronkelde oorspronkelijk helemaal met de dijk mee. Bij de ruilverkaveling rond 1950 is de weg voor een groot deel rechtgetrokken, waardoor van het oorspronkelijke karakter veel verloren is gegaan. Het dijklichaam is desondanks goed herkenbaar en van grote waarde. De kern Eemdijk vormt geen onderdeel van het plangebied.

4b. Zevenhuizen

Zevenhuizen is een bijzonder lint in het landschap. Het is een goed voorbeeld van een agrarische nederzetting in de vorm van lintbebouwing langs een doorgaande weg. Vanwege de wat hogere ligging en de aanwezigheid van bomen en bosschages vormde het een overgangsgebied naar het nog hoger gelegen Hoogland en de Utrechtse Heuvelrug.

5. Terpen

Er zijn enkele terpen, die in de late middeleeuwen werden opgeworpen als veilige huisplaatsen in een gebied dat door overstromingen werd geteisterd. Bekende huisterpen zijn die van Bisschopsweg 1 en die aan het eind van de Burgwal (vallen niet in het plan Buitengebied). Op de archeologische waardenkaart zijn de huisterpen aangemerkt als gebiedjes met hoge archeologische waarde.

4.3

Samenvattend kaartbeeld

De in paragraaf 4.1 en 4.2 beschreven landschappelijk en structuurbepalende waarden zijn op het volgende kaartbeeld weergegeven.

Kaart met specifieke cultuurhistorische waarden. Met daarbij de opmerking dat de begrenzing van Waarde-Grebbelinie landschap is overgenomen vanuit het provinciaal beleid. Ook staan de karakteristieke objecten op kaart aangegeven: op dit onderdeel wordt verder ingegaan in het volgende hoofdstuk.

Cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken

5

5.1

Inleiding

In het vorige hoofdstuk werd ingegaan op de kenmerken en waarden van het landschap en de daarin voorkomende structuren en elementen. In dit hoofdstuk worden de kenmerkende bouwwerken centraal geplaatst. Gelet op de voorgaande hoofdstukken zal het niet verwonderlijk zijn dat de aandacht daarbij vooral uit gaat naar civieltechnische bouwwerken die iets aantonen over de strijd tegen het water dan wel aangebracht zijn om de waterbeheersing de baas te blijven. Een tweede onderwerp dat voor het buitengebied nadrukkelijk van belang is, betreft de boerderijbouw.

In een afsluitende paragraaf komen nog enkele andere zaken aan de orde die als kenmerkend kunnen worden gezien.

Bij de bepaling van de waarden is gekeken naar de mate waarin de objecten representatief zijn voor de cultuurhistorische ontwikkeling, naar de stedenbouwkundige en architectuurhistorische betekenis en de gaafheid. De resultaten zijn in de bijlage opgenomen.

5.2

Civieltechnische werken

Oude palendijk

Ter bescherming van het water zijn dijken het meest toegepast. Een dijk is niet zo maar een sterke dijk en daarom zijn in het verleden veel varianten ontwikkeld. Een bijzonder variant, die ook zichtbaar meer als een bouwwerk kan worden getypeerd, betreft de palendijk. Deze werd onder meer toegepast aan de monding van de Eem.

Nabij Oude Pol, bij de overgang van de Eemdijk in de Westdijk, is een stukje van de Palendijk gereconstrueerd.

Het Waterschap Vallei & Eem heeft in samenwerking met de gemeente een oude palendijk gereconstrueerd in Bunschoten bij het Randmeer. Vroeger lagen overal langs de hele Zuiderzee palendijken. Nu vind je alleen nog de palendijk in Bunschoten. Hij is nagebouwd om te laten zien hoe

het vroeger was. De palendijk bevindt zich langs de zomerkade bij De Oude Pol, op de hoek van de Westdijk en Eemdijk.

Dijkgat en schotbalkspinningen

Een ander opvallend bouwkundig aspect betreft de aanleg van waterkeringen in een dijkcoupure. Zo zijn in de Eemdijk op enkele locaties dijkgaten met betonnen schotbalkspinningen aangebracht. Het gaat om de situaties nabij Maatweg 1 als ook voor het binnen Eemdijk gelegen object nabij het pontje (ligt niet binnen het plangebied van het bestemmingsplan buitengebied).

Eemdijk nabij Maatweg 1, Dijkgat met betonnen schotbalkspinningen (Google earth)

Betonnen versperringen

Op de Oostdijk zijn nog steeds militaire versperringen aanwezig die daar geplaatst werden in 1939-1940 toen de Grebbelinie in staat van verdediging werd gebracht (ligt niet binnen het plangebied van het bestemmingsplan buitengebied).

Bruggen

Om over land te gaan, zijn er in het waterrijke buitengebied veel bruggen gebouwd. De meeste daarvan zijn in de loop der tijd aangepast aan de eisen van het wegverkeer. Een voorbeeld van zo'n modernisering is de betonbrug in de Bloklandseweg.

Betonbrug in de Bloklandseweg (waarschijnlijk ca 1960)

Ook werden bruggen aangelegd om bij het land te komen. Vaak zijn dat eenvoudige bruggen met een open karakter. Op sommige plekken is dat goed te zien en liggen ze als iele objecten boven de watergang.

Een brug in het weidelandschap als een iele constructie

Als algehele karakteristiek van de bruggen in het buitengebied geldt: eenvoud, ruime doorgang. Deze karakteristiek is een kwaliteit en verdient respect. Bijzondere cultuurhistorische waardering is evenwel niet waargenomen.

Molens

Voor de waterhuishouding zijn gemalen en molens gebouwd. Dit zijn overwegend gemoderniseerde civieltechnische bouwwerken. Dat geldt vooral voor de gemalen. Als verbijzondering gelden enkele watermolentjes. Het zijn de zogenaamde Bosman-molentjes. Dit type is al sinds 1929 in omloop en ook in het buitengebied van Bunschoten staan er twee. In hoeverre de hier geplaatste molens oud of nieuw zijn valt niet duidelijk te zien.

Zicht op gemoderniseerd gemaal in de Westdijk. Links staat een Bosman-molentje.

5.3

Boerderijen en hooibergen

De agrarische gebouwen zijn dominant in het buitengebied. Veel agrarische bedrijven zijn in de na-oorlogse periode aangepast en of uitgebreid. Ook de ruilverkaveling heeft hier een stimulerende werking bij gehad.

De cultuurhistorisch meest kenmerkende boerderijen worden aangetroffen in de dorpslinten van Zevenhuizen en Eemdijk. De oorspronkelijke hoofdgebouwen zijn vrijwel allemaal van het langhuistype en werden met riet afgedekt. Typerend is dat woon- en bedrijfsruimte in een volume is

ondergebracht (gescheiden door een brandmuur). Het woongedeelte ligt aan de straat, de bedrijfsruimte ligt aan de achterzijde. Bij Eemdijk is de ligging van de dijk medebepalend voor de erfindeling en de positie van de gebouwen.

De boerderijen zijn in verschijningsvorm karakteristiek voor de periode 1850-1940 maar hebben mogelijk een oudere oorsprong. Qua architectuur is sprake van een overwegend traditioneel ambachtelijke stijl bepaald door sober metselwerk, zwaar uitgevoerde houten kozijnen met roede-verdelingen en riet en/of pannen. Decoratieve elementen als vlechtwerk, smeedijzeren muurankers, rollagen e.d. zijn afhankelijk van de bouwtijd.

Bij de opname van boerderijen is gekeken naar de gaafheid en herkenbaarheid van het hoofdbouw.

Op de erven van deze boerderijen staan vaak één of meerdere bijgebouwen: schuurtjes en hooibergen. Met name de hooibergen vormen een karakteristiek object. Zoals uit historische luchtfoto's blijkt, had iedere boerderij tot ver in de twintigste eeuw ten minste één hooiberg. Vandaag de dag is slechts een klein aantal behouden. Vaak verkeren ze in slechte staat. De Bunschoter hooiberg onderscheidt zich door zijn karakteristieke kapvorm: tentdak met daarop een dakkapel onder zadeldak met houten luiken en een hijsbalk. Ze dragen in hoge mate bij aan de karakteristiek van Bunschoten.

In sommige gevallen zijn ook de bijschuren aan te merken als karakteristiek.

Eemdijk 28, karakteristiek boerderij met hooiberg

5.4

Overige

In het buitengebied staan ook enkele bouwwerken die gekoppeld zijn aan een bijzondere ontwikkelingsfase van Bunschoten. Zo zijn er enkele transformatorhuisjes. Het zijn objecten waar indertijd veel zorg en aandacht aan werd besteed. De trafohuisjes uit de wederopbouwperiode passen wat betreft vormgeving bij de woonhuisarchitectuur uit die periode: rode baksteen in staand- of kruisverband, schouderstukken, hanenkammen, et cetera.

B i j l a g e n

Bijlage Cultuurhistorisch waardevolle objecten

De objecten zijn beoordeeld en daaruit zijn de volgende resultaten ontstaan:

ADRES	PLAATS	PC	BETREFT	STATUS
Amersfoortseweg 25	Bunschoten-Spakenburg	3751LJ	Boerderij	Beeldebepalend
Eemdijk 148	Eemdijk	3754NL	Hooiberg & schuur	Beeldebepalend
Eemdijk 16	Eemdijk	3754NH	Boerderij	Beeldebepalend
Eemdijk 28	Eemdijk	3754NH	Boerderij/hooiberg	Beeldebepalend
Eemdijk 29a	Eemdijk	3754NC	Hooiberg	Beeldebepalend
Zevenhuizerstraat 146	Bunschoten-Spakenburg	3751LD	Boerderij/bijgebouwen	Beeldebepalend
Zevenhuizerstraat 154	Bunschoten-Spakenburg	3751LD	Boerderij	Beeldebepalend
Zevenhuizerstraat 160a	Bunschoten-Spakenburg	3751LD	Boerderij	Beeldebepalend
Zevenhuizerstraat 257	Bunschoten-Spakenburg	3751LC	Boerderij	Beeldebepalend
Zevenhuizerstraat 263	Bunschoten-Spakenburg	3751LC	Boerderij	Beeldebepalend
Zevenhuizerstraat 269	Bunschoten-Spakenburg	3751LC	Boerderij	Beeldebepalend
houten liniedijk			Palendijk	Beeldebepalend
Eemdijk 131a (trafo)	Eemdijk	3754NE	Transformatorhuis	Beeldebepalend
Maatweg 1 (bij)	Eemdijk	3754LX	Dijkgat	Beeldebepalend
Maatweg 1	Eemdijk	3754LX	Woning	Beeldondersteunend
Zevenhuizerstraat 162	Bunschoten-Spakenburg	3751LD	Boerderij	Beeldondersteunend
Zevenhuizerstraat 168	Bunschoten-Spakenburg	3751LD	Boerderij	Beeldondersteunend
Zevenhuizerstraat 279	Bunschoten-Spakenburg	3751LC	Boerderij	Beeldondersteunend
Bisschopsweg 6	Bunschoten	3752LK	Boerderij/hooiberg	Beeldondersteunend

NB het gaat om de duiding van het oorspronkelijk gebouw. In veel gevallen is de boerderij inmiddels als woonhuis in gebruik.

Bijlage geraadpleegde bronnen

- Gaasbeek, F. & 't Gilder-Balk, G., *Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht, Bunschoten geschiedenis en architectuur*, Zeist 1992
- Gemeente Bunschoten, *Een nieuwe nota voor historische waarden* (erfgoednota), juli 2008
- Hamelaers, M., *De Kaarte van de Polders der Eemlandtsche Leege Landen etc van Dirk Brekensz. van Groenouw*, 2011
- de rapportage opgesteld door Centrum voor Archeologie ten behoeve van de Archeologische verwachtings- en beleidskaart gemeente Bunschoten (deze rapportage maakt gebruik van veel onderliggende literatuur, onder meer van J. Vervloet die opnieuw in voorliggend rapport zijn aangehaald)
- de studie van Res Nova (2012) opgesteld in opdracht van de gemeente ten behoeve van het bestemmingsplan Centrale As.

Geraadpleegde websites:

- www.archiefeeland.nl
- www.bing.com/maps
- www.googlemaps.nl
- www.hetutrechtsarchief.nl
- www.hisgis.nl

Colofon

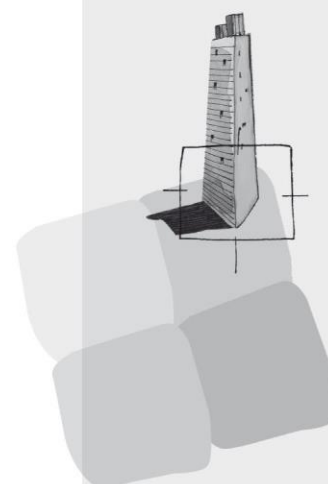
Opdrachtgever
Gemeente Bunschoten

Contactpersoon
Hans Reijnen

Rapport
Johan Kruijer

Projectleiding
Henk Veldhuis

Projectnummer
028.00.06.00.00.08

BügelHajema Adviseurs bv
Bureau voor Ruimtelijke
Ordening en Milieu BNSP
Utrechtseweg 7
Postbus 2153
3800 CD Amersfoort
T 033 465 65 45
F 033 461 14 11
E amersfoort@bugelhajema.nl
W www.bugelhajema.nl

Vestigingen te Assen,
Leeuwarden en Amersfoort